

EL MARC HUMÀ D'AQUEST DEBAT: CRÒNICA CASOLANA D'UN DIA QUALSEVOL

DOLORS BRAMON
Universitat de Barcelona

Aprofito l'avinentesa d'aquesta reunió conjunta d'especialistes en figures tan puntals del pensament cristià medieval, en judaisme i en islam, per proposar-hi la consideració conjunta d'una sèrie de punts que, al meu entendre, determinaven la vida quotidiana de cada grup de fidels com a conseqüència de la seva religió. Em fixaré, com acabo d'indicar, en els fidels, deixant al marge els qui, per qualsevol motiu, no obeïssin els preceptes que els eren prescrits. Vull assenyalar molt expressament que ho faig a partir de la descripció teòrica de les pràctiques religioses, per la qual cosa també seran teòrics els resultats. Intentaré de fer-ho planerament, tot plantejant l'anàlisi dels aspectes que m'han semblat més rellevants a partir de les dues minories religioses que més conec.

Començo, doncs, indicant que, en teoria, els jueus i els musulmans que circulaven per les nostres terres sembla que ho devien fer força més nets.

Pel que fa a l'islam, l'estat de puresa legal¹ és condició indispensable per a la validesa de la majoria dels actes rituals. La impuresa, al contrari que al cristianisme, no tan sols no va lligada a la idea de pecat, sinó que, sovint, és conseqüència d'actes lícits i fins i tot necessaris, tals com el coït o el dormir, haver satisfet les necessitats fisiològiques o la menstruació². També pot ser deguda al contacte amb persones o coses considerades impures. Qualificada, segons els casos, de major³ o de menor⁴, requereix, en el primer, el rentat de tot el cos amb aigua⁵ —inclosos cabells i barba, si fa al cas. En el segon,

¹ Vegeu BOUSQUET, G. H., «La pureté rituelle en Islam», *Revue d'Histoire des Religions* CX-XXVIII (1950), pp. 54-71.

² Tot el que el cos elimina ha experimentat un procés de transformació que ho converteix en impur. Vegeu BOUDHIBA: *La sexualité en Islam*, PUF, Paris 1979.

³ Vegeu JUYNBOLD, TH.W., *Djanâba, Encyclopédie de l'Islam*² II, 452.

⁴ Vegeu BOUSQUET, G. H., *Hadath, EI*² III, 20.

⁵ No considero l'ablució amb terra, sorra o pols, anomenada *tayammum* i prescrita per l'Alcorà (4,46/43 i 5,9) quan manca aigua, perquè és un cas que difícilment es donaria a les terres que avui considerem.

cal procedir a l'ablució ordinària, que consisteix a rentar-se tres vegades les mans, la cara, el cap —fregant-lo—, els braços fins als colzes i els peus fins als turmells. Obligatòria, per tradició, és, també, la triple neteja dels forats del nas i de les orelles⁶, passar-se aigua per la boca i glopejar-ne.

Només tenint en compte que tot musulmà ha de resar cinc vegades al dia i que li cal l'estat de purificació, penso que, encara que les lleis de puresa legal no tinguin res a veure amb l'actual concepte d'higiene, bé podem considerar-lo un home (o una dona) net.

Molt més severes encara són les lleis de puresa ritual en el judaisme. Derivades bàsicament del Levític, són exposades amb gran complexitat de detalls en els dotze tractats que constitueixen tot l'ordre sisè (*Toharot*) de la *Mișnà*. Pel que ara i aquí ens interessa, obliguen al bany d'immersió, amb un rentat previ del cos per tal de preservar la puresa de l'aigua, que, a més a més, ha de ser corrent o provinent de font natural, com pluja o neu (Levític 11, 36). És prescrit especialment als set dies d'haver-se acabat una pèrdua de flux o de la menstruació i, després del part, al cap dels quaranta o dels vuitanta, segons el sexe del nou nat (Levític, caps. 12 i 15). Cal afegir-hi també, com a l'islam, els nombrosos estats d'impuresa ocasionats per contacte amb algun cadàver i amb determinats animals.

També hauria d'ésser, doncs, la netedat una de les característiques del jueu. Característica que —insisteixo— és i serà conseqüència directa de la pràctica de la seva religió i que, al marge o a més a més del concepte d'impuresa, s'accentua en l'espera i en la preparació de les seves festivitats. El primer que fa el fidel jueu en llevar-se és rentar-se les mans, sobretot com un acte de santificació, en memòria de l'estat de puresa ritual exigida als sacerdots quan oficiaven al Temple. És un acte que repetirà tan sovint que fins i tot, en acabar la recitació del *qiddus*⁷, es beneix Déu precisament per haver-lo instituit com a precepte⁸.

Voldria assenyalar com, d'altra banda, és aquest el tòpic utilitzat en la frase evangèlica «menjar sense rentar-se les mans no fa impur l'home» (Mateu 15, 20) per tal de no reconèixer, endavant, cap altra impuresa que no fos la moral.

Podem comparar, doncs, el que hem vist fins ara amb els costums —és a dir, ja sense imposició religiosa— dels membres de la tercera comunitat de fidels que avui ens reuneix.

Quan Eiximenís parla de la gula en el seu *Terç del Crestià*, dedica uns capítols a tractar diverses qüestions relacionades amb la compostura que creu que ha de guardar-se a taula. El conjunt d'aquests quaranta-set capítols, considerat com un tractat de cortesia i d'etiqueta del comensal medieval, ha es-

⁶ La neteja dels orificis excretors és una pràctica corrent però que no forma part de l'ablució pròpiament dita. Vegeu *Istindjâ*, *EP*, IV, 276.

⁷ Benedicció cantada sobre la copa de vi del sàbat i de les festes per la qual es lloa Déu i s'anuncia la santificació dels dies festius.

⁸ «Beneït ets Tu, Senyor Déu Nostre, Rei del món, que ens has santificat amb els teus preceptes i ens has ordenat el rentat de les mans».

tat recentment editat sota el títol de *Com usar bé de beure e menjar*⁹. Tot i que aquest text deu anar més aviat referit als sectors més benestants, crec que pot ser útil per al que ens interessa ara i aquí. En el capítol XXXIII hi exposa els quatre punts que ha d'observar l'home «ben nodrit» per «compondre sa persona» quan menja. Primer de tot, naturalment, indica que cal donar gràcies a Déu. En segon lloc, li recomana que «vaja a la privada, car és-li fort sa e profitós en aquell temps haver lo ventre purgat, e ajuda molt a servir honestat contra leges ventositats qui.s porien seguir en taula». És només després d'això quan escriu en forma imperativa: «Aprés, deu-se lavar les mans» (p. 99).

L'altra referència que hi trobo ja no em sembla tan directa ni crec que pugui ser valorada des d'un punt de vista estrictament higiènic. Es produeix en descriure les cuines que es mengen «fent sopes», és a dir, prenent-les de l'escudella mitjançant llesques de pa i no pas amb cullera. Aleshores diu: «Deus-te tenir les mans netes por no untar lo pa» (p. 122). Al meu entendre, aquí el que es preserva, principalment, és la netedat del pa —per no untarlo— i crec que, al marge o a més a més d'evitar-hi la barreja d'altres possibles sabors, la mesura pot molt bé anar lligada a tota la simbologia cristiana que associa el pa amb l'eucaristia. I m'ho sembla perquè poc després —crec que en aquest mateix sentit— afegeix: «Nuyl temps poses la sal en pa *per reverència del pa*» (el subratllat és meu).

És cert que, en els grans àpats medievals, el servei oferia diverses vegades aiguamans als comensals i el *Libre del Coch*, ja en ple segle XV, en descriu minuciosament el procediment¹⁰; però aquest costum sembla que ha d'ésser relacionat —així ho han fet els experts¹¹— amb la pràctica semítica que prové d'aquesta imposició religiosa a què m'acabo de referir. Pel que fa a la resta del cos, potser n'hi haurà prou de recordar un altre fragment del «manual d'urbanitat» del nostre franciscà, aconsellant als que serveixen la taula que vagin «ab vestidura tancada al coy» per tal que «de dins [d'ells] no hisca qualque mala flayra» que pogués ofendre l'olfacte dels comensals (p. 113).

En l'ordre invers, en fer —capítol XI— la caricatura d'un eclesiàstic golafrè, qui, per cert, sembla que només es renta mans i cara —això sí, amb aigua de roses— a l'estiu¹², li fa dir: «per anar net e alegre entre *sovín* en bany, e *tot jorn* renovell mes rasures, car pus bella cara me'n fa lo mirall» (p. 45; el subratllat és meu). En la detallada resposta que, al llarg del següent capítol Eiximenis posa en boca del metge per tal d'esmenar el regiment de vida d'aquell *bonvivant*, disbauxat i dormilega, no hi figura la més mínima referència que l'eclesiàstic deixi d'anar al bany.

⁹ Segueixo l'edició de Jorge J.E. GRACIA, Curial, Barcelona 1983 (primera edició 1977).

¹⁰ Vegeu l'apartat «de donar ayguamans», 17 de l'edició a cura de V. LEIMGRUBER, Curial, Barcelona 1977 i ²1982.

¹¹ Vegeu la Introducció de R. GREWE, *Libre de Sent Soví (Receptari de cuina)*, Barcino, Barcelona 1979.

¹² «Tot mon vestir tinch perfusat de mosquet, e de civeta, e d'aygua-ros, de la qual, en l'estiu, me lau les mans e ma cara posant-me a taula e levant de dormir» (p. 44).

Al marge de l'estricta compliment de les lleis de puresa, la condícia personal també és considerada un plaer físic en el judaisme i com a tal, a partir del deure d'affligir-se determinats dies (Levític 23, 32) figura com a una de les prohibicions de la *Mišnà* (*Ta'anit*, IV) en els dejunis del Yom Kippur i del 9 d'Av, que constitueixen els dos dies de penitència més importants del calendari jueu.

Deixo de banda qüestions no derivades directament del fet religiós, com poden ser les relacionades amb la cura del cos i fins i tot amb la bellesa i la cosmètica; però les discussions dels nostres pensadors i metges medievals sobre la conveniència o reprobació del bany i l'ús i l'abús del perfum, palesen que, ben al contrari que entre jueus i sarraïns¹³, aquests no eren uns afers quotidians¹⁴.

Obvio també altres consideracions sobre el vestit, perquè el fet que cada grup social i/o religiós es distingís, en general, per portar determinada indumentària¹⁵ a casa nostra fou conseqüència de lleis civils. Potser sí que val la pena d'assenyalar que, al marge de la moda i de l'ús medieval, el jueu té per tradició l'anar sempre amb el cap cobert¹⁶, tradició a la qual al·ludí directament sant Pau en establir que, en la litúrgia cristiana, l'home —però no pas la dona— es descobrís (I Corintis 11, 4-16). També, i pel que fa al judaisme, cal afegir-hi que, de les tres religions avui contemplades, és l'única que prescriu determinats complements en la roba quotidiana dels seus fidels: els serrells de llana (*šisiyot*) que, en temps bíblics havien de posar-se als quatre angles del vestit (Nombres 15, 38-40) i que havia anat quedant reduït a una peça interior, descrita com «a manera d'escapulari» en un document català del segle XV¹⁷ i les filactèries (*tefil·lim*), que cal col·locar-se al braç esquerre i al front (Deuteronomi 6, 8 i Èxode 13, 9) com a compliment de recordar els manaments i que no cal portar en sàbat i altres festes. Els és prohibit, finalment, teixir conjuntament —i, per tant, vestir-ho— la llana i el lli (Deuteronomi 22, 11). Passem ara a considerar una qüestió tan quotidiana com el menjar. L'islam, com veurem també en el judaisme, distingeix entre animals que, *per se*, no poden consumir-se i els lícits que esdevenen prohibits si no han estat morts segons determinat ritual (Alcorà 2,168/173; 5,4/3; 6,146/145 16,116/115). Aquest, que requereix pronunciar el nom de Déu, posar el peu sobre la víctima orientada cap a la Meca i degollar-la deixant escolar tota la sang, queda exclòs en la pesca (Alcorà 5,97/96) i pot ésser abreujat en la caça, si la peça ençara viu. L'únic animal esmentat en les prohibicions alco-

¹³ Vegeu CHALMETA GENDRON, P., «El "Kitáb fi Ádáb al-Hisba" (Libro del buen gobierno del zoco) de al-Sagafí», *Al-Andalus* XXXII (1967), 126-162 i 359-397 i XXXIII (1968), 143-195 i 367-434, on es mostren les pràctiques comunes d'agençament andalusí al segle XIII.

¹⁴ Vegeu VINYOLES I VIDAL, T.M., *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Fundació Salvador Vives Casajoana, Barcelona 1985.

¹⁵ Vegeu BRAMON, D., *Contra moros i jueus. La formació i l'estratègia d'unes discriminacions al País Valencià*, 3 i 4, València 1981 (trad. castellana, Península, Barcelona 1986).

¹⁶ *Orah Hayim* 2,6 i recollida després al *Šulhan Aruh* de Yosef Caro. El musulmà només per resar.

¹⁷ Vegeu LLORCA, B., «La Inquisició valenciana. Nuevos documentos que ilustran su primera actividad», *Analecta Sacra Tarraconensia* XII (1936), p. 412.

ràniques és el porc¹⁸, per bé que el dret musulmà n'inclougué d'altres (carnívors, aus de presa, aquàtics sense escata i diverses bestioles (*ḥaṣarāt*)¹⁹, variables segons les escoles, en el llistat dels quals ara no m'entretinc. Es recomana, a més a més, que alguns productes, com la ceba, l'all o el porro no es mengin abans d'anar a la pregària col·lectiva a la mesquita, perquè una tradició assenyala que no eren del gust del Profeta²⁰.

Pel que fa al vi, l'Alcorà ofereix una sèrie de consideracions que van des de l'aprovació decidida (Alcorà 83,25 i 16,67/65-71/69) fins a judicis més severos (ídem 4,46/43; 2,216/219 i 5,92/90), però mai no en fa una codemna total²¹. Això no obstant, la prohibició de les begudes alcohòliques (interpretada també amb divers rigor, si no s'arriba a l'embriaguesa) ha estat considerada, juntament amb la del porc, com la característica més important dels hàbits alimentaris musulmans. Si nombrosos textos àrabs ja ens havien fet pensar que la prohibició del vi no sempre fou respectada pels musulmans andalusins, semblantment hem de dir respecte dels que seguiren a les nostres terres després de la conquesta cristiana²².

De nou la comparança posa de relleu la major complexitat en les lleis dietètiques del judaisme. Segons el Levític (cap. 11) i el Deuteronomi (14,3-21), el jueu només pot menjar els mamífers que tenen la peül·la partida, separada en dos unglots, i que remuguen; només els aquàtics que tenen aletes i escates; gairebé totes les aus avui de consum general i, entre els insectes, quatre menes de llagostes. Explícitament s'anomenen com a il·lícits el porc, el conill i la llebre. Tots els vegetals hi són permesos, si bé no poden consumir-se els fruits d'un arbre de menys de tres anys (Levític, 19,23-25) ni barrejar en un mateix camp sements diferents (Levític 19,19 i Deuteronomi 22,9).

Com a l'islam, per als mamífers i les aus —que no poden tenir cap defecte ni malaltia— cal el degollament ritual i l'escolament a terra de la seva sang (Gènesi 9, 4-9; Levític 17,10-14 i 19,26 i Deuteronomi 12,16) perquè «la sang és la vida i no es pot menjar la vida junt amb la carn» (Deuteronomi 12,23). Hi és prohibit també el greix dels animals domèstics (Levític 7,23) i el nervi càtic de la cuixa dels quadrúpedes (Gènesi 32, 23-33)²³, però no les begudes

¹⁸ Vegeu VIRÉ, F., *Khinzîr, EÏ*, II, 8-10 i HENNINGER, J., «Nouveaux débats sur l'interdiction du porc dans l'islam»: *Le cuisinier et les philosophe. Hommage à Maxime Rodinson. Études d'ethnographie historique du Proche-Orient réunies par J. P. Digard Maisonneuve et Larose*, Paris 1982, pp. 29-40.

¹⁹ Crec que així cal traduir el terme (genèricament referit als rèptils però no únicament). Vegeu LAOUST, H., *Le précis de droit d'Ibn Qudâma*, Beyrouth-Damas 1950, p. 224.

²⁰ Vegeu RODINSON, M., *Ghidhâ' EÏ*, II, pp. 1081-1097; PELLAT, Ch., *Hayawân IV, EÏ*, III, pp. 315-318 i bibliografia allà citada.

²¹ Vegeu VERNET, J., *El Corân*, Planeta, Barcelona 1963, «Introducció», XXXIII i nota a V, 92/90, p. 120.

²² Vegeu FERRER I MALLOL, M^a. T., *Els sarraïns de la Corona Catalano-Aragonesa en el segle XIV. Segregació i Discriminació*, CSIC - Institució Milà i Fontanals, Barcelona 1987, especialment pp. 12-14.

²³ El judaisme intepreta que la prohibició és en memòria de la ferida que hi rebé Jacob en la seva lluita —presumptament irat— contra l'àngel. Possiblement això permet identificar un os «... que ha nom os de la ita [sic]» que es menciona en el *Libre del Coch* (p. 26) en explicar com cal fer correctament el «tall de anca de moltó».

alcohòliques, l'única condició de les quals és que hagin estat elaborades per jueus. Finalment, i pel que fa a la cuina pròpiament dita, per extensió del precepte «no couràs cabrit amb llet de la seva mare» (Èxode 23,19 i 34,26 i Deuteronomi 14,21), no és lícit de barrejar carn amb làctics ni utilitzar els mateixos atueils o vaixelles per coure o consumir un i altre producte.

Una vegada més, és el judaisme l'única religió que prescriu determinats aliments en diverses celebracions, com poden ser el pa àcim (Èxode 12,15-20) i les herbes amargues (Èxode 12,8 i Nombres 9,11) en el ritual de la Pasqua. Per altra banda, en el cristianisme res no és prohibit i sant Pau ben clar que ho diu (Colossencs 2,16): «Que ningú no us judiqui en qüestions de menjar i beure». Les restriccions són només temporals, com la carn, la llet i els ous²⁴ durant la Quaresma.

Totes tres religions fixen dejunis, però en dies diferents i de diversa manera: si els «majors» en el judaisme duren vint-i-quatre hores, l'islam (Alcorà 2,179/183-183/187) els limita a les hores de llum²⁵.

Quina repercussió tenen totes aquestes prescripcions alimentàries en la nostra Edat Mitjana en relació amb les tres comunitats que hi conviuen? La cuina catalana medieval és essencialment cristiana, la base de la cocció és el llard, els receptaris coneguts de l'època distingeixen els plats segons siguin de dies de carn o de peix²⁶ i fins i tot veiem com «una recepta de dia de carn es transforma en una de dia de peix substituint el llard per l'oli d'oliva, la cansalada per panses i pinyons, el brou de moltó pel brou de cigrons, etc.»²⁷. Els productes làctics intervenen sovint en la composició dels plats de carn, barreja que no admet el judaisme, que fins i tot fixa les hores que han de transcórrer entre la ingestió de carn i llet per tal que no coincideixin a l'estómac²⁸.

En les 220 receptes conservades en el *Libre de Sent Soví* (datat al començament del segle XIV) hi podem observar el següent: pel que fa als animals, entre les aus i els quadrúpedes que hi són mencionats, set dels trenta identificats²⁹ només podran ésser consumits pels cristians: conill, grua, llebre, ós,

²⁴ Aquesta és la norma vigent fins al 1491. Vegeu WISWE, H., *Kulturgeschichte der Kochkunst*, Heinz Moos Verlag, München 1970, p. 87 (apud *Libre del Coch*, 15 i 123).

²⁵ Jaume Riera m'indica amablement que el dejuni cristià medieval durava fins després de vespres, però que aquell dia la recitació de vespres s'avançava a migdia.

²⁶ *Libre del Coch*, p. 99: «E vet ací la fi de les viandes del carnal. Comença lo tractat de aparrellar les viandes del temps quaresmal».

²⁷ *Libre de Sent Soví*, introducció, p. 23 i, encara, *Libre del Coch*, p. 71: «E si és die de carn, metràs-hi dos rovells de ous per cada escudella. E si és dia de peix no cal». En els receptaris de cuina andalusina que ens han pervingut també s'assenyala com es transformen les receptes si van adreçades a jueus o a cristians.

²⁸ Actualment oscil·len entre les tres i les sis. Com que la digestió dels làctics és més ràpida només cal esperar-ne dues o tres (i fins i tot menys, si se separa amb aigua i pa). Poden barrejar-se amb llet i/o carn tot el que neix de la terra, el peix i els ous (i els productes químics, però ara no fa al cas).

²⁹ No puc comptar-hi el lebercí (probablement una au, però no identificada per l'editor) (végeu c. XXV, n. 1).

porc, senglar i porcell³⁰. Cal recordar, a més a més, que els caçats hauran hagut de conservar un hàbit de vida que en permeti la mort ritual i, pel que fa al bestiar gros, caldrà adquirir-lo a les carnisseries pròpies de cada grup.

En l'apartat «peixos, mariscs i cetacis» hi apareixen trenta-sis varietats, vint-i-tres de les quals seran també exclusivament menja de cristians: anguila, boc, ca i cabra marins, calamars, canana, clavell, congre, cranc, doff, escat, gat, llagosta, llagostí, llampresa, morena, mussola, mular, peix espasa, pop, rajada, salpa i sèpia³¹. Vull assenyalar, finalment, que, desconegut encara el bacallà a casa nostra, el peix d'interior per antonomàsia era el congre sec³².

Crec, doncs, que podem concloure que la religió condicionava en gran mesura el menjar de cada grup de fidels: que, al marge d'aquest aspecte estrictament alimentari, una altra qüestió seria la de considerar els distints comportaments a taula dels membres de les tres comunitats. Encara que, a vegades, Eiximenis³³ els qualifica segons el credo, penso que, en realitat, formen part de l'ordre dels costums, però potser val la pena d'assenyalar que, si la dona musulmana no participa habitualment en els àpats familiars quotidians, és notable el paper reservat a la jueva en el ritual de les seves celebracions.

Arribats aquí, recordem que totes tres religions tenen el seu propi calendari festiu i que totes tres fixen un dia setmanal per al culte públic, però ja és ben sabut que aquest no coincideix. La celebració sabàtica constitueix un dels manaments del Sinaí (Èxode 20,10), mentre que el trasllat al diumenge fou d'institució apostòlica (Actes 20,7 i I Corintis 16,2). Pel que fa a l'islam (Alcorà 62, 9-11), la tria del divendres sembla que és purament circumstancial i, com indica el seu nom àrab (*yawm al-ğum'a*, «dia que el poble es reuneix»), coincidia amb el mercat setmanal de Medina, on acudia la població nòmada, i també els jueus, per tal de proveir-s'hi per al dissabte³⁴. Cal assenyalar, a més a més, que el còmput dels dies (i dels anys) en els calendaris jueu i musulmà va de vespre a vespre i que un nou dia, per tant, s'hi inicia a la posta de sol.

³⁰ En el resum que vaig fer en l'obra citada a la nota 15 per tal de veure el seu seguiment entre els conversos valencians, afirmava erròniament, a la pàgina 169, que l'ànec no era lícit.

³¹ En el llistat dels prohibits no incloc l'esturió perquè, si bé ha estat declarat il·lícit pels jueus asquenassites (vegeu «Dietary laws», *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem 1978¹, vol. VI, cols. 26-45) consta que era consumit pels jueus catalans (vegeu RIERA i SANS, J., *Cants de noces dels jueus catalans*, Curial, Barcelona 1974, 49 i 55).

³² És el peix que més figura (39 receptes) en el *llibre del Coch*, si bé la tonyina, la llisa i la sardina també es conserven salats. Només es mencionen, com a peix de riu, el barb (11 vegades) i la truita (6).

³³ «Menjar molts en una escudella, així com fan los serrains, no és nodriment, majorment prenent la vianda ab tota la mà plena»; «catalans e espanyols beuen en grans taçes. Moros en cantarells poch, e d'un cantarell beuen tots» (*Com usar bé de heure e menjar*, 123 i 127, respectivament). Penso que l'expressió «los catalans tostemp menjen seent en taula alt, mas castellans seen en terra» (p. 90) molt probablement vagi referida als sarraïns.

³⁴ Per això ha estat assenyada una probable motivació econòmica en l'elecció (vegeu GOTTEIN, S. D., «Le culte du Vendredi musulman; son arrière-plan social et économique», *Annales* 1958, 488-500 i «The origin and nature of the Muslim friday worship», *Muslim World* 1959, 183-195).

També és ben sabut que tampoc no coincidien els llocs de culte i, en referir-m'hi, em limito només a l'època que ara tractem. La sinagoga medieval a casa nostra era lloc de pregària aconsellat i centre de la vida social de les aljames, però, com a signe extern d'una religió només tolerada, sovint no fou més que un simple local habilitat (i a precari) que existí únicament als llocs on hi havia deu o més homes majors d'edat (que és el nombre necessari en el ritual jueu). Més a precari encara subsistiren les mesquites, on n'hi hagué, perquè amb l'expansió catalana sembla que foren reconvertides a ús cristià les que es pogueren aprofitar per a aquesta nova destinació³⁵.

Ara bé, com que el que ara considero és la religiositat individual, analitzem breument la diversa incidència de la festa setmanal en relació amb el treball, al marge, naturalment, de la legislació civil que hi pogué interferir. La prescripció d'un rigorós descans sabàtic, per tal de recordar el de Déu després dels sis dies de la Creació, ja és bíblica (Èxode 20,8; 16,22-30; 31,17; 35,3; Nombres 15,32-36; Deuteronomi 5,14 i Amós 8,5) però és al Talmud (Sabat 7,2) on es detalla la complicada casuística de la prohibició de treball, de comerç, de les tasques de la casa i, gairebé, de moviment). Força més suau és la legislació eclesiàstica que, en virtut del decret de Constantí, fixà (Sínode de Laodicea, cànon 29) un descans dominical que no impedia les feines domèstiques i l'Església medieval fins i tot concedí, en determinades ocasions, dispensa per a les servils.

La idea de descans no solament no és pròpia del divendres, sinó que l'islam hi és contrari. L'Alcorà (50,37) és taxatiu sobre això: Déu no es cansà en la Creació. El musulmà només està obligat a fer-hi col·lectivament l'oració del migdia, si poden aplegar-s'hi un mínim de quaranta participants (també homes i adults)³⁶ i a fer-la, com les altres, descalç, aïllat del terra amb una estora o similar i mirant en direcció a la Meca.

Fins aquí he anat resseguint alguns dels punts que m'han semblat més rellevants en tant que condicionaven la pràctica quotidiana dels fidels segons les creences de cadascú, però el fet religiós també marcarà profundament i diversa els grans esdeveniments de la seva vida, com són el naixement, el matrimoni i la mort.

En el judaisme el nen jueu ja neix jueu, és a dir, ja pertany al poble de Déu, i és només com a signe d'aquesta aliança (Gènesi 17,10-12) que és circumcidat als vuit dies, tot rebent el nom hebreu, al marge del català que usarà normalment. A musulmans i cristians els caldrà la incorporació a la seva pròpia comunitat: pronunciació de la professió de fe islàmica (*shahâda*) feta pel pare o el seu representant, i bateig, amb la recitació —en forma interrogativa— dels 12 articles del Credo, feta pels padrins. Ambdós casos també

³⁵ Jaume Riera, a qui agraeixo la informació, ha comprovat que Jaume I dedicà a santa Maria totes les esglésies de les poblacions majors conquerides als sarraïns.

³⁶ Sovint s'assenyala una altra xifra: LONGÁS, P., *Vida religiosa de los moriscos*, Madrid 1915, 182 en fixa 12 o més.

amb imposició de nom³⁷. Si bé la circumcisió³⁸ constitueix un dels trets característics del musulmà, cal assenyalar que ni tan sols és mencionada a l'Alcorà.

El precepte bíblic del «creixeu i multipliqueu-vos», primer imperatiu del Gènesi (1, 28), priva per damunt de tot entre jueus i musulmans i és només en el cristianisme on es valora el celibat, com a renúncia meritòria als plaers de la carn, concepte del tot aliè al judaisme i a l'islam. Ambdues religions admeten també el repudi, en determinades condicions (Deuteronomi 22,13-21 i 24,1-4 i Alcorà 2,226-232; 4,24; 33,48; 58,4/3 i 65,1-6), així com també la legalitat de quatre esposes per al musulmà i la possibilitat de poligàmia — al marge de la llei del levirat (Deuteronomi 25,5-10)— entre els jueus. En el matrimoni jueu (en virtut d'Èxode 22,15-16 i Gènesi 31,15) la *Misnà* (*Ketubbot*) hi estipula la formalització d'un contracte (la *ketubbà*) com a protecció de la dona en cas de divorci —també amb libel per escrit (Deuteronomi 24,1 i *Misnà, Gittin*)— o de viudetat³⁹.

Els rituals de la mort reflecteixen també les creences de cada un dels tres grups. El moribund jueu clou la pregària del *widdui*⁴⁰ amb la recitació del seu recordatori quotidià «Escolta Israel, el Senyor és el nostre Déu, el Senyor és Un» (*semàc*) i es gira de cara a la paret en memòria d'Ezequies (2 Reis 20,2), mentre que el musulmà, que tampoc no necessita intermediaris entre ell i la divinitat⁴¹, fa de nou la seva professió de fe, és a dir, reconeix «que no hi ha déu, sinó Déu» i que «Muhammad és el Profeta de Déu». Ja cadàvers, les lleis de puresa ritual esmentades al principi, prescriuen el rentat total del cos i el seu amortallament⁴², després del qual són enterrats en terra verge, és a dir, sense cultiu ni edificació.

El fidel cristià, que compta i ha comptat amb l'auxili dels sacraments i, ara en especial, amb el de l'extremunció, seguirà a redós de l'Església i dins del nucli de la població.

Totes tres religions creuen en la resurrecció de la carn, en el judici i en la vida eterna, al paradís o a l'infern. I podríem afegir-hi, finalment, que les idees del purgatori i de remissió de les penes, difoses, precisament, des del

³⁷ L'onomàstica masculina conservada a la nostra documentació medieval reflecteix clarament la religió de cadascú.

³⁸ Vegeu WENSINCK, A. J., *Khûtân, EI²*, V, pp. 20-33.

³⁹ Encara que provinguin del dret romà, els nostres capítols matrimonials no es generalitzen a Barcelona fins el 1363, segons LALINDE ABADIA, J., «Los pactos matrimoniales catalanes», *Anuario de Historia del Derecho Español XXXIII* (1963), 217 (apud VINYOLES, T.M., *Les barcelonines a les darreries de l'Edat Mitjana (1370-1410)*, Fundació S. Vives Casajoana, Barcelona 1976, p. 83). Vegeu la situació general de les cristianes, a l'època que ens ocupa, al magnífic VIERA, D. J. & PIQUÉ, J., *La dona en Francesc Eiximenis*, Curial, Barcelona 1987 i a la bibliografia allà citada.

⁴⁰ És una confessió dels pecats, però no en el sentit dels sacraments cristians (vegeu *Encyclopaedia Judaica* vol. V, s. v. «Confession of sins» i «Death»).

⁴¹ Vegeu CHELHOD, J., *Les structures du sacré chez les arabes*, Maisonneuve et Larosse, Paris 1986².

⁴² Al segle XIII encara es practicava la *lavatio corporis* entre els cristians, però el sudari ja havia caigut en desús. Vegeu ARIÈS, Ph., *L'homme devant la mort*, Éditions du Seuil, Paris 1977.

principi del segle XIII⁴³, obrien una nova perspectiva al moribund cristià, que podia haver proveït —via testamentària— en pro de la seva vida futura ... però aquestes qüestions, no estrictament religioses, escapen del tema que avui ens havíem proposat⁴⁴.

⁴³ Vegeu LE GOFF, J., *La naissance du Purgatoire*, Gallimard, París 1981.

⁴⁴ La documentació inquisitorial referida a les dues minories religioses que subsistiren a les nostres terres reflecteix a bastament la pràctica de les prescripcions aquí assenyalades. Pel que fa als conversos valencians, vaig donar-ne força exemples a l'obra citada en la nota 15 i, darrerament, D. ROMANO, «Creencias y prácticas religiosas de los judíos de Valencia (1461-1492). Propuestas metodológicas a base de documentos inquisitoriales», *Lluís de Santàngel i el seu temps* (València 5-8 d'octubre de 1987), a partir de les mateixes fonts, n'hi ha afegit algun més.

DOLORS BRAMON, *El marc humà del debat: crònica casolana d'un dia qualsevol.*

A partir de l'exposició de les prescripcions de les religions de la Bíblia sobre pràctiques que afecten la vida diària, l'autora descriu les divergències i punts de contacte existents entre els hàbits higiènics, indumentaris i religiosos del judaisme, el cristianisme i l'Islam.

DOLORS BRAMON, *The human framework of debate: a domestic account of an ordinary day.*

Starting from the statements of the religious laws of the Bible on practices that affect daily life, the author describes the divergences and points of contact that exist between Judaism, Christianity and Islam on hygienic habits and dress.